

**UNIVERSITATEA „LUCIAN BLAGA” DIN SIBIU
FACULTATEA DE ȘTIINȚE SOCIO-UMANE
DEPARTAMENTUL DE ISTORIE, PATRIMONIU
ȘI TEOLOGIE PROTESTANTĂ**

**CULTURA MATERIALĂ REFLECTATĂ
ÎN PROGRAMELE ICONOGRAFICE
ALE BISERICILOR FORTIFICATE
DIN SUDUL TRANSILVANIEI
(SECOLELE XIV-XVI)**

REZUMAT

Coordonator științific:

Prof. univ. dr. Zeno Karl Pinter

Doctorand:

Adrian Stoia

2015

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE.....	6
I. ISTORICUL CERCETĂRIILOR	11
I.1. Istoricul cercetărilor privind pictura de panou și pictura murală medievală transilvăneană.....	11
I.2. Istoricul cercetărilor privind aspecte de viață materială ilustrate în iconografie	21
II. REPERTORIUL MONUMENTELOR ȘI OBIECTIVELOR ARTISTICE DIN SUDUL TRANSILVANIEI CARE CONȚIN MĂRTURII DE CULTURĂ MATERIALĂ MEDIEVALĂ (SECOLELE XIV – XVI).....	28
II. 1. Ansambluri de pictură murală	29
II.1.1 Biserica reformată din Alma (jud. Sibiu)	29
II.1.2. Biserica luterană din Alțâna (jud. Sibiu)	30
II.1.3. Biserica evanghelică din Apold (jud. Mureș).....	32
II.1.4. Biserica evanghelică „Sf. Bartolomeu” din Brașov (jud. Brașov)	33
II.1.5. Timpanul portalului sud-estic al „Bisericii Negre” din Brașov (jud. Brașov) ...	34
II.1.6. Capela „Turnul Catolicilor” din Biertan (jud. Sibiu)	36
II.1.7. Biserica evanghelică din Boian (jud. Sibiu).....	37
II.1.8. Biserica evanghelică din Bratei (jud. Sibiu).....	38
II.1.9. Biserica evanghelică din Bunești (jud. Brașov)	38
II.1.10. Biserica evanghelică din Cisnădie (jud. Sibiu).....	39
II.1.11. Biserica reformată din Cricău (jud. Alba)	40
II.1.12. Biserica evanghelică din Curciu (jud. Sibiu).....	41
II.1.13. Biserica unitariană din Dârjiu (jud. Harghita).....	41
II.1.14. Biserica evanghelică din Dârlos (jud. Sibiu).....	43
II.1.15. Biserica evanghelică din Drăușeni (jud. Brașov)	44
II.1.16. Capela funerară a bisericii din Hărman (jud. Brașov).....	45
II.1.17. Biserica evanghelică din Ighișu Nou (jud. Sibiu).....	47
II.1.18. Biserica evanghelică din Mălâncrav (jud. Sibiu)	47
II.1.19. Biserica evanghelică din Mediaș (jud. Sibiu).....	49
II.1.20. Biserica evanghelică din Nemșa (jud. Sibiu).....	51
II.1.21. Biserica reformată calvină din Ocna Sibiului (Sibiu).....	52
II.1.22. Biserica evanghelică din Râșnov (jud. Brașov).....	53
II.1.23. Biserica evanghelică și capela bisericii din Sebeș (jud. Alba)	53

II.1.24. Biserica evanghelică din Sibiu (jud. Sibiu)	55
II.1.25. Biserica evanghelică „din Deal” de la Sighișoara (jud. Mureș)	55
II.1.26. Capela funerară a bisericii din Sânpetru (jud. Brașov).....	57
II.1.27. Biserica evanghelică din Șmig (jud. Sibiu)	58
II.2. Poliptice:.....	61
II.2.1. Polipticul bisericii parohiale din Băgaciu (jud. Mureș).....	61
II.2.2. Polipticul bisericii parohiale din Beia (jud. Brașov)	62
II.2.3. Polipticul bisericii parohiale din Biertan (jud. Sibiu).....	62
II.2.4. Polipticul dedicat <i>Sfintei Fecioare</i> de la Boian (jud. Sibiu)	64
II.2.5. Polipticul bisericii parohiale din Bruiu (jud. Sibiu)	65
II.2.6. Predela polipticului de la Cincu (jud. Brașov).....	66
II.2.7. Coronamentul și predela polipticului de la Cislădie (jud. Sibiu).....	67
II.2.8. Polipticul bisericii parohiale de la Cund (jud. Mureș).....	68
II.2.9. Polipticul bisericii din Dupuș (jud. Sibiu)	69
II.2.10. Polipticul bisericii evanghelice din Feldioara (jud. Brașov)	70
II.2.11. Polipticul bisericii evanghelice din Fișer (jud. Brașov).....	71
II.2.13. Polipticul bisericii din Hălchiu (jud. Brașov).....	73
II.2.14. Polipticul bisericii evanghelice din Jimbor (jud. Brașov)	74
II.2.15. Polipticul bisericii evanghelice din Mălâncrav (jud. Sibiu)	75
II.2.16. Polipticul bisericii evanghelice din Mediaș (jud. Sibiu).....	76
II.2.17. Retablul fix de la biserica parohială din Moșna (jud. Sibiu)	77
II.2.18. Panoul pictat cu <i>Sfinții eremiți Pavel Tebanul și Antonie cel Mare</i> provenit de la biserica parohială din Movile (jud. Sibiu)	78
II.2.19. Polipticul bisericii evanghelice din Prejmer (jud. Brașov).....	79
II.2.20. Retablul fix de la Richiș (jud. Sibiu)	80
II.2.21. Polipticul bisericii evanghelice din Roadeș (jud. Brașov).....	81
II.2.22. Polipticul bisericii evanghelice din Sebeș (jud. Alba).....	82
II.2.23. Polipticul bisericii evanghelice din Sibiu	83
II.2.24. Panoul central al unui poliptic din Sibiu având reprezentarea „Vir Dolorum” (Sibiu).....	85
II.2.25. Predela unui poliptic din Sibiu, având ca temă icoana „Isus cu stindardul Învierii apare în fața Mariei” (Sibiu)	85
II.2.26. Polipticul bisericii evanghelice din Sighișoara (jud. Mureș).....	86
II.2.27. Retablul bisericii evanghelice din Șaeș (jud. Mureș)	87

II.2.28. Polipticul bisericii evanghelice din Șmig (jud. Sibiu).....	88
II.2.29. Polipticul bisericii evanghelice din Șoroștin (jud. Sibiu).....	89
II.2.30. Polipticul bisericii evanghelice din Tătârlăua (jud. Alba).....	90
II.2.31. Polipticul bisericii evanghelice din Târnavă (jud. Sibiu).....	90
III. ASPECTE DE ARHITECTURĂ.....	92
III.1. Vedute de cetăți și orașe medievale, arhitectură laică și ecleziastică, interioare ale spațiului public și privat.	92
III.2. Iluminatul arhitectural. Ferestre rectangulare și ochiuri de sticlă.	108
III.3. Delimitarea spațiului exterior: împrejurimi, îngrădituri și deschideri (porți)	111
III.4. Arhitectură funerară. Sarcofagul.....	118
IV. ICOANE ALE VIEȚII MATERIALE MEDIEVALE DIN SPAȚIUL GEOGRAFIC SUD-TRANSILVĂNEAN	121
IV.1. Aspecte de viață privată și socială, oglindite în elemente de cultură materială. Obiecte care servesc traiului comun din gospodăriile târgoveților și țăranilor.....	121
IV.1.1. Reprezentări ale obiectelor de uz zilnic: Cheile.....	121
IV.1.2. Cazane	127
IV.1.3. Coșuri și recipiente.....	129
IV.1.4. Genți și pungi de bani	132
IV.1.5. Clopot.....	140
IV.1.6. Oglindă.....	140
IV.1.7. Jucărie	140
IV.1.8. Obiecte de veselă comună.....	141
IV.1.9. Modalități de iluminare a spațiului interior și exterior:	154
IV.1.9.1. Lumânări	157
IV.1.9.2. Sfeșnice	159
IV.1.9.3. Torțe	162
IV.1.9.4. Coșul de foc.....	163
IV.1.9.5. Candele.....	164
IV.1.9.6. Felinarele.....	165
IV.2. Îndeletniciri individuale sau obștești	168
IV.2.1. Unelte.....	168
IV.3. Reprezentări ale instrumentelor de măsurare a spațiului (instrumente de măsură a masei și a timpului):	177
IV.3.1. Cântare	177

IV.3.2. Clepsidra	182
IV.4. Mijloace de transport pe apă	183
IV.5. Obiecte de mobilier	189
V. VIAȚĂ MILITARĂ. ECHIPAMEN, ARMAMENT, INSTRUMENTE DE TORTURĂ....	197
V.1. Armament și echipament militar	197
V.2. Instrumente de tortură.	198
VI. OBIECTE CARE SE ASOCIAZĂ DOMENIULUI CREDINȚEI ȘI CULTURII SPIRITUALE.....	206
VI.1. Instrumente muzicale	206
VI. 2. Cultura scrisă. Imaginea cărții și instrumentele necesare scrierii:.....	214
VI.2.1. Imaginea cărții.....	214
VI.2.2. Instrumente de scris.....	234
VI. 3. Religiozitate și cult	238
VI. 3.1. Vase liturgice	238
VI.3.2. Însemnele demnității clericale și sacerdotale. Cârje episcopale.	253
VI.3.3. Veșminte liturgice	258
CONCLUZII	260
BIBLIOGRAFIE.....	265
Planșe. Repertoriul obiectelor de cultură materială reflectată în pictura murală și de panou a biseriilor din sudul Transilvaniei (secolele XIV-XVI)	278

Cuvinte cheie: artă ecleziastică, pictură de panou, pictură murală, cultură materială, biserici, sudul Transilvaniei, secolele XIV-XVI, ev mediu târziu.

Necesitatea apariției unei lucrări care să trateze aspecte legate de cultura materială medievală ilustrată în iconografia gotică sau renescentistă, păstrată până în zilele noastre îndeosebi în arta ecleziastică din Transilvania, s-a făcut resimțită tot mai clar în ultimii ani. Justificarea acestui demers vine poate și din faptul că recente lucrări de restaurare care au cuprins un număr tot mai mare de biserici medievale, ridicate în teritoriul de colonizare săsesc sau secuiesc, au adus la lumina zilei importante ansambluri murale rămase peste ani ascunse privitorului interesat.

Deși dedicată în primul rând desigur unor funcții spirituale din care însă răzbate caracteristica didacticistă, pictura murală medievală a intrat încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea în atenția cercetătorilor. Din punct de vedere al cercetării elementelor de cultură materială ilustrate aici, indiferent pe ce suport au fost constituite, această bază de date, aflată atât de la îndemână, a fost insuficient fructificată. Teza de față își propune să suplinească tocmai aceste aspecte mai puțin studiate.

Mesajul spațiului liturgic interior al monumentelor în cauză, redă, așa cum era de altfel și firesc, imagini și scene vetero sau nouotestamentare dar și moralizatoarele legende hagiografice, întotdeauna prezentate ca exemple în scopul mântuirii credincioșilor. Preferința artiștilor în ilustrarea vieții anumitor sfinți dezvăluie relația artistică și strânsele legături cu importante centre culturale europene, îndeosebi din Germania, Austria, Slovenia, unde găsim ilustrate aceleași scene narrative, dar mai indică în același timp apartenența la aceeași cultură spirituală. Importurile artistice nu s-au limitat la folosirea modelelor grafice occidentale care circulau în epocă, pictorii acestor opere, angajați temporar sau stabiliți în Transilvania în ateliere locale și-au lăsat amprenta personală, limbajul artistic și nivelul estetic realizat fiind diferit de la un monument la altul.

Cunoaștem astăzi faptul că cercetarea vastului domeniu al culturii materiale medievale nu poate fi complet doar din perspectiva cercetării arheologice sau a documentelor de epocă păstrate în număr destul de redus.

Dacă lipsa, sau acolo unde le găsim perisabilitatea artefactelor nu pot crea o imagine completă asupra aspectelor de viață materială medievală, dacă documentul scris ajuns până la noi este lacunar, imaginile provenite din arta plastică, suplinesc în mod fericit aceste pierderi, pot oferi mărturia de care avem atâta nevoie în descifrarea culturii materiale.

În spatele iconografiei însă se mai găsește ceva. În drumul către viața eternă și

atingerea Paradisului mult râvnit de credincios, artistul a transmis peste secole scenele transpuse în imagini, oferind istoricului contemporan, mult mai prozaic în tainele teologiei, o mărturie inestimabilă și poate adesea unică, pe care alte surse documentare, ori nu o mai păstrează ori poate nu au deținut-o niciodată.

Fie că este vorba de o artă a volumelor în spațiu ori de imagini bidimensionale, „cultura materială” a primit răspunsuri concrete la întrebările legate de viața omului medieval. Iar dacă în aceste imagini recunoaștem atât de multe aspecte prezente astăzi în viața contemporană, dar bine camuflate într-un ambalaj strălucitor, nu putem decât trage concluzia că termenul „medieval”, peiorativ folosit atât de mult timp, nu își mai găsește susținerea.

Din dorința de a investiga aceste aspecte de viață materială oglindite în pictura murală și a polipticelor, am demarat cercetarea noastră direct de la sursa acestor informații. Pe parcursul prezentului studiu am trecut la identificarea și fotografierea ansamblurilor murale și a pieselor de tâmplărie pictată – retablurile – așezate odinioară ca și astăzi pe altarele bisericilor săsești din Transilvania sau adunate spre păstrare, în câteva biserici mai importante dintre care trebuie să le menționăm pe cele de la Mediaș, Sighișoara și Sibiu sau piesele păstrate în colecțiile Muzeului Național Brukenthal din Sibiu sau ale Muzeului Național de Artă al României.

Conștienți fiind de vastitatea subiectului, cadrul geografic analizat în cercetare a cuprins doar regiunea sudică a Transilvaniei, fost spațiu de colonizare săsesc, mai exact teritoriul cuprins între localitățile Cricău și Sebeș în partea vestică, Băgaciu și Cund ca limită teritorială înspre nord, Prejmer la est și Râșnov la sud.

Cadrul istoric studiat corespunde secolelor XIV-XVI, limita inferioară a intervalului cuprinzând realizarea unor ansambluri murale, limita superioară fiind marcată de adoptarea Reformei în Transilvania și implicit de scăderea drastică a numărului de imagini prezente în mediul ecleziastic urmare a noii doctrine religioase.

Dintre toate aceste documente istorice ajunse până la noi prin intermediul artei, exceptând vestimentația și echipamentul militar, cea mai bine reprezentată imagine a fost aceea a cărții. Este firesc dacă ținem seama de nivelul cultural și economic al comanditarilor acestor piese.

Iconografia a ilustrat adesea în spatele scenelor în care au loc evenimentele biblice vedute de cetății și imagini ale orașului medieval. O cercetare atentă a acestora a atras atenția specialiștilor care au identificat, la modul ipotetic desigur, imaginea orașelor Viena, Mediaș și a Brașovului medieval. Imaginea bisericii de la Mălâncrav este redată în macheta ținută în

mână de o donatoare, pictată pe peretele de nord al navei acestui monument. De asemenea, la modul ipotetic, așa cum am descris în doctorat, am putea identifica imaginea Bisericii Evanghelice C.A. din Sibiu și poate a rotondei existente cândva în proximitatea monumentului în pictura polipticului de la Șoroștin (jud. Sibiu). Dacă aceste interpretări vor fi validate sau nu în timp de cercetările viitoare, în mod sigur o concluzie este deja evidentă. Imaginile realizate de către pictori, atunci când nu au fost preluate din caiete de modele grafice, își găsesc suportul în realitatea imediată a artiștilor. Această afirmație trebuie totuși nuanțată. Realizatorii gravurilor (Martin Schongauer, Israhel van Meckenem, Albrecht Dürer ș.a.) după care s-au inspirat pictorii transilvăneni, au avut și ei ca sursă de inspirație aceeași realitate cotidiană, aducând desigur inovații.

Delimitarea și îngrădirea spațiului exterior, marcând explicit pentru oricine dreptul exclusiv de folosință al terenului respectiv, a fost transpus în pictură, sub forma zidurilor sau a gardurilor din uluci de lemn sau din nuiele, străpunse de porți sprijinite pe stâlpi și acoperite cu învelitoare din șită în una sau două ape. Acest model practic și relativ puțin costisitor mai este utilizat în spațiul rural până în zilele noastre.

Illuminatul natural sau artificial al încăperilor ne este relevat prin imaginile pictate ale ferestrelor închise în geamuri de sticlă prinse în cercevea de plumb sau în tâmplărie de lemn, ori în reprezentările de torțe, coșuri de foc, sfeșnice, lumânări și felinare.

Aspectele de viață privată și socială privind obiectele care servesc traiului comun sunt ilustrate prin reprezentări de piese de veselă comună, coșuri și recipiente, genți și pungi de bani, chei, oglinzi, etc. Stau mărturie de asemenea imaginile uneltelor folosite în practicarea muncilor agricole sau meșteșugărești și reprezentări ale instrumentelor de măsurare a masei (cântarele).

Singura imagine a unui instrument de măsurare a timpului, o clepsidră, realizată în fresca transilvăneană a putut fi identificată în pictura corului Bisericii evanghelice din Sebeș (jud. Alba). Simbol al perisabilității și al inevitabilei scurgeri a timpului, imaginea pictată aici poartă un caracter simbolic.

Deși depresiunea Transilvaniei, înzestrată cu o bogată rețea hidrografică nu este străbătută de mari cursuri de apă, atenția de care s-a bucurat transportul naval certifică această îndeletnicire. Imagini de plute, bărci și corăbii au fost redată atât în frescă cât și în pictura de panou. Reprezentarea navelor maritime copiază modele occidentale și ilustrează două teme iconografice: *Sfântul Nicolae salvând corabia din furtună* și *Călătoria Sf. Ursula și Martiriului Sf. Ursula*.

În ultimul capitol al lucrării, dedicat obiectelor care se asociază domeniului credinței

și al culturii spirituale am repertoriat și descris imaginea instrumentelor muzicale, asociate aproape întotdeauna scenelor de Judecată sau care ilustrează evenimente biblice, a cărții și instrumentelor necesare scrierii, a vaselor liturgice și a cârjelor episcopale. Sunt toate obiecte familiare artiștilor medievali.

Cunoaștem faptul că aceasta este doar o parte din mult mai vasta artă vizuală prezentă în societatea medievală. Aici putem să ne închipuim multitudinea de imagini imprimate pe veșminte, foi volante sau între scoarțele unor lucrări. Fresca laică ilustrată în spațiul intim al locuinței sau în mediul public era, fără îndoială, mult mai vastă decât ne-am putea imagina astăzi. Arta volumelor în spațiu –sculptura –, ne-a lăsat și ea numeroase exemple. În momentul de față însă cea mai bogată bază de date conținând imagini, păstrată până la noi rămâne pictura ecleziastică. Cauzele acestui fapt stau în atenția cu care comunitățile rurale sau urbane au avut în grijă monumentele de cult.

Repertoriul pieselor este constituit ca o anexă a tezei de doctorat. Totalitatea imaginilor cuprinse în *Repertoriu* însumează aproximativ 750 de piese, fiecare imagine în parte fotografiată, inventariată, și descrisă iconografic în cadrul tezei, reprezentând un obiect sau ansambluri de obiecte materiale, clasificate apoi pe categorii speciale și adunate în 275 de planșe.